

SÜDOST-EUROPA A müncheni Südost-Institut folyóirata 39. évfolyam 1990. 5, 7-8, 10. szám.

A színvonalas, délkelet-európai országokkal foglalkozó német folyóiratban rendszeresen jelennek meg a térség államainak (Magyarország, Románia, Jugoszlávia, Bulgária, Albánia) nemzetiségi politikájáról problémáiról időszerű politológiai, szociológiai és történeti elemzések. Aligha véletlen hogy az 1990-es évfolyam ilyen tárgyú írásai közül a három talán legfontosabb tanulmány Jugoszlávia belső konfliktusaival foglalkozott.

Az 5. számban Jens Reuter *A kosovói albán értelmiség* című tanulmánya (309-317.) az albán értelmiség kialakulását és mai helyzetét elemzi. A szerző az 1982/1983-as éveket jelöli meg fordulópontként az albán értelmiség magatartásában. A kosovói szerb kommunista politikai vezetés akkortájt állami és ideológiai hűségnyilatkozattal felérő megbízások elvállalására akarta kényszeríteni az albán értelmiségi elitet, amely azonban nagyobb részt elhárította magától ezt a felkérést. Az albán diákság pedig permanens opozícióban állt a hatalommal. 1989 nyarán az ellenállást mutató értelmiségieket kivétel nélkül felmentették állásaikból. Az albán értelmiségi ellenállásból kibontakozó – Ibrahim Rugova író által vezetett – kosovói Demokratikus Szövetség tagjainak száma 1989 tavaszán már jóval több volt, mint százezer, míg a kosovói kommunisták száma 1989 tavaszán vészes gyorsasággal fogyásnak indult. Máig kérdés azonban, sikerülhet-e pártpolitikai eszközökkel a békés egymás mellett élés programját hirdető Demokratikus Szövetségnek az albán öngazgatás programját megvalósítani.

Az összevont 7-8. számban Ranko Petrović tanulmányát olvashatjuk *A nagy hatalmak, az európai és különösen a szomszéd államok magatartása Jugoszlávia politikai függetlenségének és területi integritásának fenntartása kérdésében* címmel (484-495). A szerző elemzéseinek végkövetkeztetése szerint sem a nagyhatalmaknak, sem az európai államoknak, közöttük a szomszéd államoknak sem fűződik közvetlen érdekük Jugoszlávia felbomlásához, mert az így keletkezett válságövezet könnyen destabilizálhatná az egész délkelet-, illetve kelet-közép-európai régiót. Ettől pedig különösen a szomszéd államok tartanak, ami azt jelenti, hogy esetleges revíziós szándékaikat a mostani jugoszláviai válság idején alárendelik a térség stabilitásának. A szomszéd országoknak status quo megőrzésében, illetve saját nemzeti érdekeik esetleges megvalósulásában mutatkozó kettős érdekeltisége a szerző szerint főként Olaszország, Bulgária és Albánia, valamint részben Magyarország esetében mutatható ki. De a revíziós jellegű megnyilvánulásokra a szerző szerint csak Jugoszlávia – elméletileg nem kizárható – *libanonizálása* esetén lehetne számítani. Egy ilyen jellegű folyamat azonban teljes mértékben ellentétben áll a jugoszláviai nemzetek érdekeivel és hasonlóképpen a nagyhatalmaknak sem áll érdekükben egy európai nyílt konfliktusforrás kialakulása.

A tanulmány függelékében a szerző katalógusserűen összegzi Jugoszlávia centrifugális és centripetális erőtevézőit Ezek alapján jelezi az egységes Jugoszlávia két alternatíváját (megújuló föderáció vagy konföderáció), illetve a felborulás lehetséges következményeit Ezek a következők: 1) Jugoszlávia államjogi kontinuitásának biztosítása mellett egy vagy több köztársaság kialakulása 2) két (északnyugati, illetve délkeleti) különálló föderáció vagy konföderáció kialakulása 3) több kis állam létrejötte. A szerző szerint lehetséges Jugoszlávia legitim alkotmányos eszközökkel történő, békés dezintegrációja, akárcsak Jugoszlávia - és vele együtt az egész balkáni térség – libanonizációja is.

A 10. szám közli Jens Reuter tanulmányát *Rendpolitikai konfliktustól a Szerbia és Szlovénia közötti nemzetiségi konfliktusig* címmel (571–586). Az 1987-ben hatalomra került Milošević gyorsan kiépült „rendszerkonform populizmusának” bemutatása alapján a tanulmány a kommunista rendszer fenntartását sürgető szerbiai, illetve a rendszer csődjének felismerése alapján azt felszámolni törekvő szlovéniai vezetés konfliktusát tárgyalja részletesen. A szlovéniai kommunisták vezetése 1989. január 17-én fogadott el határozatot a

politikai pluralizmus intézményrendszerének elfogadásáról, s ezzel kezdetét vette a jugoszláviai belpolitika máig tartó nyílt válságperiódusa. Ezt a szlovén parlamentnek 1989 szeptemberében a rendkívüli állapotról és a kiválás jogáról elfogadott alkotmánykiegészítései, majd az ezt követő politikai és alkotmányviták újra és újra meghosszabbították.

Az 1990-es év a szlovén politika folytonossága mellett a Milošević-féle szerb politika teljes kurzusváltását hozta. A Szlovén Köztársaság vezetői 1990 tavaszától kezdődően mind gyakrabban adtak hangot egy esetleges Szlovén–Horvát Föderáció lehetőségének. Milošević először 1990 júniusában, az új szerb alkotmány elfogadásakor szegezte szembe, a konföderatív tendenciákkal szemben az önálló szerb állam alternatíváját. Reuter szerint a Szerb Szocialista Párt létrehozása egy hónappal később annak a felismerésnek a konzekvenciája volt, hogy a jugoszláv föderációt már nem lehet megmenteni, de a szerb etnikai határok között létrehozandó – a Jugoszlávia keretei közt fennálló Szerbiánál jóval nagyobb – önálló Szerb Köztársaság kialakításával Belgrád a föderáció széthullásából megerősödve kerülhet ki.

Z. Á.

NATIONALITIES PAPERS. A Szovjet és Kelet-Európai Nemzetiségek Amerikai Tanulmányi Társaságának folyóirata. 1989-1990. XVII/1-XVIII/2. sz. I

A Columbia Egyetemen 1989. április 28-án és november 28-án rendezett szimpóziumok címe: *A szovjet nemzetiségek és Gorbacsov*, a másodiké: *Szimpózium a Szovjetunióban folyó társadalmi mozgalmakról*. Ezeknek az anyagát közli ez a két különszám. Mindegyik esetben a két félnap külön témát tárgyalt, a számok az egyes előadások mellett a vitát is teljes terjedelemben közlik.

Az I. szám első témája a kérdés felülről történő szemlélése volt. John Hazard a politikai reformot igen fontosnak tartja, de utal arra, hogy Gorbacsov továbbra is mindent az SZKP vezető szenével kíván megoldani. Az elnöki kormányzást a szerző is alkalmasnak tartja. Donna Bahry a decentralizáció kérdésével foglalkozva azt emeli ki, hogy a központ ezzel csak a költségvetési hiányokat akarja a helyi köztársaságokra hárítani, de az eddigi egyenlőtlenségen érdemben nem változtat. Alexander Motyl előadásában azt állítja, hogy pillanatnyilag a nemzetiségi kérdésben sem működik a korábbi ideológia, de csak átmenetileg vonult vissza. Laurie Salitan szerint az emberi jogok helyzete Gorbacsov alatt csakugyan javult, ami a nemzetiségek számára is hozott hasznot, de a nemzetiségi konfliktusok kezelésének a módját még nem látja. Leslie Dienes az erőforrások dilemmáját veti fel. A legtöbb nyersanyag és egyéb forrás éppen a köztársasági perifériákon helyezkedik el, a köztársaságok egymás közti kapcsolata azonban gyenge, így végül mégis a centrumot erősítik. A vitában szovjetunióbeli szakértők is részt vettek. Különösen Motyl előadása keltett vitát, többen kétségbevonták az ideológia hiányát. A délutáni második ülészak témája a nemzetiségek kérdése alulnézetben volt. Michael Rywkin a közép-ázsiai peresztrojka hat problémáját vetette fel: a korrump vezetőket eltávolítását, a helyi kezdeményezések befagyasztását, ami a mobilitást gátolja; orosz káderek küldését vezető helyekre, a fokozódó munkanélküliséget, az orosz telepések elvándorlását és a vallás helyzetét. Úgy látja, hogy a peresztrojka megvalósítása csak növeli a helyi nehézségeket. Paul Goble a nemzetiségi politika előtérbe kerülését vizsgálja, ez fontos új jelenség. Az egész nemzetiségi kérdés csak nagyjából tekinthető megoldottnak. Előny, hogy megszűnt a központ információs monopóliuma, kevesebb a kényszer, ezért a sok tüntetés. Gorbacsov viszont elsősorban szovjetnek tekinti magát, ezért nem érti a kérdéseket. A nemzetiségek helyzetére azt a példát hozza, hogy Jakutiában 1986-1989 közt a jakut nemzetiségű egyetemi és főiskolai hallgatók

aránya 85%-ról 50%-ra csökkent. Három tényező van: a nem oroszok, az oroszok és Moszkva. Az első, de a második is önmagán belül megosztat, tehát a konfliktusok folytatódnak. Edward Allworth a kulturális megújulásban példákat hoz fel a nemzetiségi írók szerepére a megújulásban, amely Közép-Ázsiában egyenesen középkori gyökerekre vezethető vissza. Mark von Hagen a történelmi tudat fontosságú hangsúlyozza, a törekvést a politikától való megszabadulásra, a vallási emlékezet szerepét. A nemzetiségeket nem a NEP-korszak érdekli, hanem egykori független létük a baltiak esetében a két világháború közti korszak, Grúzia és Örményország esetében a polgárháborús időszak független köztársaságai. Ezeket azonban hamis alternatíváknak tartja, mert a helyzet azóta alapvetően megváltozott. Végül felsorolja a kutatás témáit: a nemzetiségek, különösen az értelmiségiek helyzete Sztálin idején, a deportált nemzetiségek, a sztálini korszak diplomáciatörténeti kérdései a szovjet-német paktumtól kezdve, az emigránsok beépítése a nemzeti hagyományba, a veszélyben lévő nemzetiségek megmentése, az orosz és a zsidó hagyomány újraéledése, az orosz liberalizmus, a kulturális autonómia kérdése, a nemzetiségek közti viszályok új megközelítése. Mindezek a témák már eddig is nagy figyelmet keltettek külföldön is.

Robert Lewis a nacionalizmus földrajzi és demográfiai alapjairól szélesebb általánosítás igényével kíván szólni, kiemeli a nemzeti anyaország szerepét, s be- és kivándorlások jelentőségét, kombinálva az egyes nemzetiségek eltérő reprodukciós arányával. Az orosz dominancia azonban nem egyszerűen számszerűség kérdése, tehát megmarad.

A vitában arról volt szó, hogy a konfliktusok ellenére a birodalomnak nem kell szétesnie, mások a konfliktusok növekedésére helyezték a hangsúlyt. A nacionalizmus, vagyis a nemzeti mozgalmak nem az értelmiség, hanem a meglévő új középosztály műve. Megválaszolatlanul maradt a kérdés lehetséges-e demokratikus szocializmus soknemzetiségű államban.

A II. szám első témája a köztársasági társadalmi mozgalmak voltak. Henry R. Huttenbach Hegyi- Karabah kérdésének a történelmi háttérét vázolta fel a 17. századtól, amikor a kaukázusontúli keresztények az oroszok segítségét kérték a muzulmánokkal szemben. Alekszandras Sztromas a balti mozgalmakról szól: az 1980-as évekig apátia volt, disszidens kevés de sok konzervacionista, aki a nemzet erejének megőrzését tartotta fontosnak az adott körülmények közt. 1987-ben Lettországból indult meg a mozgalom. Az ekkor keletkező népfrontok először elkülönültek a disszidensektől, később már nem. A keltő mellett léteznek a felülről, a központból irányított interfrontok. A köztársasági párt eleinte támogatta a mozgalmakat, ezért is alakulhattak meg a népfrontok.

John Dunlop a *Pamjaty* csoportot tárgyalja; úgy látja, csak lumpen értelmiségi elemek és a munkások kis része áll mögötte, vezetője, Dmitrij Vasziljev egyfajta orosz Mussolini. 1889 májusában már kilenc különböző szervezetből állt. A nem értelmiségi Vasziljev a monarchiát, az egyházat és a népiességet emlegeti, ami hasonlít a múlt század első felének hivatalos ideológiájára. A vitában felvetődött, hogy Gorbacsov esetleg megadja a függetlenséget, hogy a párt befolyása megmaradhasson. A balti példa nem idéz elő láncreakciót. Utalás történt a lengyel-litván viszonyra, amely történelmi hagyományoktól nagyon terhelt, a litvánok elnyelésüktől félnek. Gorbacsov lebecsüli a kérdést, mint egy 19. századi nagyorosz, de nyugaton is lebecsülték.

A délutáni ülés a civil társadalom felé való fejlődés lehetőségét vizsgálta. Russel Bova az orosz munkásosztály mozgalmait, a sztrájbizottságokat tárgyalja, arra utal, hogy a nem szakképzett munkásoknak van az új helyzetben a legtöbb veszténivalójuk, ezért a konzervatívok bázisát jelenthetik.

Gorbacsov átmenetet akar a posztindusztriális társadalomba, de ez a réteg megakadályozhatja. Mark Pomar az informális csoportok és független szervezetek eddig nem vizsgált kérdésénél arra mutat rá, hogy vannak köztük a meglévő mellett állást foglaló csoportok is, mint a Pamjaty. A nemzeti kérdés megosztja magukat az oroszokat is. Civil

társadalmak vannak kialakulóban nem egységes civil társadalom. Gorbacsov csak bizonyos ügyeket akar a civil társadalomnak átadni.

Jim Butterfield Riga, Minszk és Moszkva példáján mutatja be az állam válaszát az informális csoportok tevékenységére, Rigában a helyiek részéről pozitív, Minszkben teljesen elutasító, a moszkvai szovjet pedig passzív. Bonyolult tipológiát állít fel az állami válaszra: 1) az állam elfogadja az informális csoport létét, és enged kívánságának; 2) elfogadja, de visszautasítja követelését; 3) nem fogadja el a csoport létét, de megvalósítja követelését; 4) nem fogadja el és elutasítja a követeléseket. Sokszor azonban egyik sem következik be, a csoportok tevékenysége válasz nélkül marad mint a legtöbb esetben Moszkvában. A vitában felvetődött, hogy Gorbacsov centrista pozíciója sokáig nem tartható. Liberális köztársaságok lehetségesek, liberális Szovjetunió nem. A katonai diktatúra is elképzelhető. A széttörés azonban nem valószínű, mert az egyes köztársaságok gazdasági okokból nem mehetnek el nagyon messzire a függetlenedésben.

Niederhauser Emil

KÁRPÁTALJA. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség lapja. 1990. december, 1. évfolyam 15. szám

Az Ungváron szerkesztett folyóirat régi hiányt pótol, amikor a kárpátaljai magyarság kulturális életének eseményeiről, gondjairól ad friss tájékoztatást. A vizsgált számban beszámolót olvashatunk a szolvai fogolytábor helyén felavatott emlékparkról, amely a második világháborút követően ott elpusztult ártatlanoknak állít emléket. Két írás is foglalkozik a Kárpátalján akut viták tárgyát jelentő regionális-nemzeti autonómia kérdésével. A lap folyamatosan közli a sztálini lágerekben elpusztult kárpátaljai magyarok községek szerinti névsorát.

(B.)

SLEZSKÝ SBORNÍK – ACTA SILESIACA. A Csehszlovák Tudományos Akadémia Sziléziai Intézetének folyóirata. 88. évf. 1990. 2. szám

A folyóirat az elmúlt húsz esztendőben a csehszlovákiai kisebbségi tárgyú történeti és szociológiai kutatások legkövetkezetesebb műhelyének számított. Mostani tartalmi megújulásában a kisebbségi témájú tanulmányok szintén fontos szerepet játszanak. Az 1990. 2. számban Tomáš Staněk: *A csehszlovákiai német nemzetiségi csoport 1947–1986* című dolgozata tárgyszerű összefoglalását adja a közel három és félmilliónyi csehszlovákiai német kisebbség második világháborút követő exodusának, és a megmaradt 60–70 000-es töredék sorsának. Közli a korabeli hivatalos csehszlovák adatokat, melyek szerint 1946. november 1-ig 2.170.598 személyt szállítottak át a német zónákba, köztük 96.176 hivatalosan is igazolt német antifasisztát 1949-ben már csupán 170.000 német maradt az országban, köztük 6.000 hivatalosan elismert antifasiszta, 10.000 bányász, 15–18.000 egyéb nélkülözhetetlennek minősített szakmunkás és ezek hozzátartozói. Csak 1969-ben alakult meg a Csehszlovákiai Németek Kulturális Szövetsége, amelynek az alakulás évében 72 alapszervezete és közel ötezer tagja volt. A német kisebbség száma azonban tovább csökken: 1980-ban Csehországban 58.211 fő, Szlovákiában pedig mindössze 2.918 fő vallotta magát német nemzetiségűnek.

CANADIAN REVIEW OF STUDIES IN NATIONALISM - REVUE CANADIENNE DES ETUDES SUR LE NATIONALISME, A Prince Edward Island Egyetem /Charlottetown/ kiadványa, 1989. XVI, köt, 1–2. sz.

A nacionalizmus komparatív és interdiszciplináris kutatási eredményeit bemutató – 1988 óta évi egy kötetben megjelenő – folyóiratnak ez a száma a hamiltoni McMaster Egyetemen 1986 októberében a szláv nacionalizmusokról rendezett konferenciának az anyagait, az ott elhangzott előadások jegyzetekkel ellátott tanulmányváltozatát adja közre. A délszláv, illetve jugoszláviai vonatkozású tanulmányok közül Charles Jelavichnak a 19. századi szerb és horvát tankönyvekben kimutatható nacionalista toposzokkal foglalkozó dolgozatát, illetve Alan B. Andersonnak a jugoszláviai etnikai-nyelvi kisebbségek változó helyzetét vizsgáló és a kisebbségek egymástól eltérő helyzetét kategorizálni igyekvő tanulmányát kell kiemelni. Utóbbi a jugoszláviai kisebbségek helyzetét a következő öt alaptípusra osztja: a) irredentizmus, b) kisebbségi reciprocitás, c) internacionalizált státusz (egy és ugyanazon kisebbség több ország között felosztott területe esetén), d) limitált kisebbségi státusz (kisebb etnikai csoportok diaszpóra helyzete és 5) őslakos kisebbségi státusz Anderson szerint az egyes kisebbségek helyzete tagköztársaságonként eltérő és a kategóriákon belül is több altípus létezik.

Sok új kutatási eredményt tartalmaz George Thomasnak a szláv nacionalizmusok és a nyelvi purizmus összefüggéseiről, Robert Magocsinak az ukrán nemzeti megújulási mozgalomról, Zdenek Salzman-nak a cseh nacionalista és internacionalista törekvések külföldi mintáiról és Z. M. Fallenbuchlnak a kelet-európai országok gazdasági nacionalizmusáról készült tanulmánya.

Figyelemre méltó tanulmányt közöl Pedro Ramet a „jugoszláv szocialista hazafiság” kosovói próbatételeiről, Paul Shoup pedig a kelet-európai nemzeti kommunizmusok önrevíziójáról.

A folyóirat szemle rovata 50 fontos könyvről ad szakszerű ismertetést, illetve bírálatot. Az általános kisebbségi kérdésekkel foglalkozó könyvek közül pl. T. V. Sathyamurthy: *Nationalism in the Contemporar World: Political and Sociological Perspectives* (London 1983.), a Peter Boemer által szerkesztett *Concepts of National Identity. An Interdisciplinary Dialogue* (Baden-Baden 1986.) és a Francis E. Barnes által szerkesztett *Us and Them: The Psychology of Ethnonationalism* (New York 1987.) című köteteket említjük meg. Tekintettel a készülő európai kisebbségi chartára, érdemes felhívni a figyelmet az Olasz Enciklopédiai Intézet kiadásában 1986-ban megjelent európai kisebbségi „enciklopédiára, melynek címe: *Linguistic Minorities in Countries belonging to the European Community* (Rome 1986).

Magyar vonatkozásai miatt is érdemes megemlítenünk a Hidas Péter által szerkesztett *Minorities and the Law, From 1867 to the Present* (Montreal 1987.) című kötetet, amely a közép-európai, főként Habsburg-monarchiai, illetve a kanadai kisebbségi jogalkotás és joggyakorlat tárgyában elhangzott előadásokat adja közre. Köztük például Katus László sok táblázattal gazdagított előadását a dualizmuskori magyarországi asszimilációs folyamatokról, valamint Vörös Károly referátumát a kiegyezéskori magyarországi nemzetiségi jogalkotásról. A német nacionalizmustól az 1980-as években megjelent könyvek közül a Tilman Mayer által szerkesztett *Prinzip Nation. Dimensionen der nationalen Frage am Beispiel Deutschlands* (Opladen 1987) és a Noelle-Neumann és Renate Köchler által publikált *Die verletzte Nation. Über den Versuch der Deutschen ihren Charakter zu ändern* (Stuttgart 1987.) c. könyv szerepel a recenzált munkák között. Magyar szerzők közül Kosáry Domokosnak a *War and Society in East Central Europe* sorozat 27. köteteként megjelent *The Press During the*

Hungarian Revolution of 1848–1849 (Highland Lakes 1986.) és Tilkovszky Loránt: *A Szociáldemokrata Párt és a nemzetiségi kérdés Magyarországon 1919-1945* (Budapest 1986.) című munkájáról szerepel ismertetés.

A folyóiratnak ebben a számában az olasz nacionalizmusról, valamint a kínai nacionalizmus és a tajvani kérdés összefüggéseiről találunk annotált bibliográfiai összeállítást. A folyóirat ezen kívül számos fontos kisebbségi, nemzetiségi tárgyú kiadványról közöl előfizetési felhívást, reklámot. A *Canadian Review of Studies in Nationalism* Magyarországon egyebek közt az Országos Széchenyi Könyvtárban, az MTA Történettudományi Intézetében, a Parlamenti Könyvtárban, a Magyarságkutató Intézetben és a Külügyi Intézet könyvtárában található meg.

(Sz. L.)

KATOLIKUS SZEMLE, A római Külföldi Magyar Katolikus Akció folyóirata. 1990, 42. évf. 4. szám

A szovjet szakirodalom hamis nagyvonalúsággal majd százra teszi Kárpátalja nemzetiségeinek a számát. Ez a sokszínűség talán igaz is lehetne, ha „nemzetiség”-ként kellene figyelembe vennünk egy-egy örményt, grízt, kazahot s lehetne tovább sorolni a világháború utáni házasságkötések vagy egyéb okok miatt véletlenszerűen letelepedett jövevényeket. Ám ha Kárpátalja őshonos népeit akarjuk számbavenni, kiderül, hogy az őslakosok: az Erdős-Kárpátok vidékein élő ruszinok (hatalmi szóval 1945 óta ukránok!); az ungi és beregi Tiszaháton, a régi Ugocsában, valamint máramarosi szórványokban élő magyarok; a szlovákok Ungban és a Máramarosban élő, egészen a legutóbbi időkig moldovánoknak mondott románok. Kárpátalja nagyszámú és hagyománytartó zsidóságáról az 1944. évi deportálások, majd a háború utáni kivándorlások után sajnos ma már csak múlt időben beszélhetünk.

Balla Gyula, akit *Az egyházak helyzete Kárpátalján* című tanulmány szerzőjeként a lábjegyzet tévesen „ungvári magyar kisebbségkutatóként” említ (a szerző a hetvenes évek vége óta Budapesten él), e népek egyházainak helyzetéről ad áttekintést. Balla Gyula írása megerősíti azt a sajnos természetesen tekinthető tény, hogy a sztálini Szovjetunióba kényszerűen betagolt Kárpátalján az egyházak szorongatott helyzetbe kerültek. A vallást – ez esetben főként az 1949-ig megtúrt görög katolikus egyházzal van szó –, ha azt nemzeti célok érvényesítésére igénybe lehetett venni, igyekeztek messzemenően felhasználni. Ily módon lettek pusztán görög katolikus vallásuk bevallása folytán ukránokká az ugocsai (ma: nagyszöllősi járás) magyarok.

Balla Gyula egyháztörténeti áttekintéséből megtudhatjuk, hogy Kárpátalján az évtizedes hányattatások után is erős pozíciói vannak a római katolikus, a református, s újabban a görög katolikus vallásnak, „Magyar egyháznak” a református nevezhető. Egy ottani lelkész találó megállapítása szerint „Kárpátalján nem minden magyar ember református, de minden református ember magyar”. A római katolikus egyházzal már nem mondható el ez a homogenitás. Meglévő 42 temploma közül harmincban magyarul miséznek, a többiben szlovákul és németül. A görög katolikus egyház – bár magyar hívek lelki szükségleteit is kielégíti – Kárpátalján ma elsősorban a nemzeti metamorfózisát élő ruszinság számára létfontosságú. Az egyház vállalása ugyanis a nemzeti identitás megváltásával esik egybe. Más lapra tartozik, hogy a görög katolikus-pravoszláv párbeszéd korántsem konfliktusmentes: a pravoszláv egyház ugyanis egyáltalán nem akar hallani arról, hogy a sztálini rezsimtől nyert javait így a templomokat is – visszaadja jogos tulajdonosainak.

A történelmi egyházakon kívül Kárpátalján szabadegyházak és szekták is működnek, társadalmi szerepük azonban nem jelentős.

Az 1944. évi deportálásig élénk izraelita hitélet folyt Kárpátalján. A hatalmas vérveszteség, majd a háború befejezését követő kivándorlás, s a korszakoként nem is túl enyhe szovjet antiszemitizmus megtette a maga pusztító hatását. Ma már szinte nem is beszélhetünk a kevés számú megmaradt zsidóság vallásgyakorlásától.

Tóth István

KISEBBSÉGI KÉRDÉS A KÖZÉP-EURÓPA-FOLYÓIRATOKBAN

MITTELEUROPA 5. évf. 1990. augusztus – STŘEDNÍ EVROPA. 6. évf. 1990. 15. szám. – DANUBIUS 1. évf. 1990. 1. szám – EURÓPAI UTAS 1. évf. 1990. 1. szám KADMOS 1. évf. 1990. 1. szám

A fenti olasz, német, cseh és magyar nyelvű közép-európai folyóiratok jelzett számaiból csupán néhány kisebbségi, nemzetiségi tárgyú írásra szeretnénk olvasóink figyelmét felhívni. A Velencében szerkesztett olasz-német kétnyelvű *Mittleuropa* és az ennek mintájára készült igen szép kiállítású *Európai Utas* egyaránt közli Gianni De Michelis, olasz külügyminiszternek 1990. június 6-án Koppenhágában, az Európai Együttműködési és Biztonsági Konferencián elmondott beszédét, amelyben bejelentette, hogy Ausztria, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Magyarország és Olaszország közös dokumentumot dolgozott ki és terjesztett elő a kisebbségi jogok európai chartájának tervezetként. A 20 pontos tervezetet a *Mittleuropa* a közli. Más, hasonló jellegű dokumentumokkal együtt a Regio következő számában mi is közreadjuk.

Az *Európai Utas* egyik legfigyelemreméltóbb szövege kisebbségi vonatkozásban kétségkívül a FIDESZ határokon túli magyarokra vonatkozó külpolitikai koncepciója, amelynek bemutatására - a többi magyarországi párt kisebbségi kérdésköre vonatkozó elképzeléseivel együtt - következő számainkban visszatérünk. A közép-európai kisebbségi kérdés európai kontextusával foglalkozik ugyanitt Pomogáts Béla *Kisebbségek Európája* című írása, Borsi Kálmán Béla pedig az erdélyi nemzetiségi kérdés történelmi tanulságait összegzi.

A prágai Közép-Európai Kulturális és Politikai Intézet által megjelentetett *Střední Evropa* vizsgált számában a csehországi németek második világháborút követő kitelepítésének német dokumentumaiból közöl válogatást. A kitelepítést megelőző kegyetlenkedésekről, az Aussig (Ústí nad Labem) városában 1945. július 30-án lezajlott németellenes pogromról, a kitelepítésre összegyűjtött németekkel szembeni bánásmódról és a szervezett elszállítás embertelenségeiről németül már évtizedekkel korábban megjelent dokumentumokat a csehek most olvashatják először anyanyelvükön. Az aussigi vérengzésnek német becslések szerint 800–1000 polgári áldozata volt. Az események hiteles feldolgozása egyébként immár Csehországban is beindult.

A szlovákiai zsidóüldöztetések történetének fontos forráseggyüttesét, a pozsonyi vatikáni nuncius jelentéseit dolgozza fel František Kurucnak a *Střední Evropa* által másodközlésben közreadott tanulmánya. Az 1942 márciusában elkezdett deportálások ellen a Szentszék kezdettől fogva élesen tiltakozott és igyekezett rávenni Tiso, szlovák köztársasági elnököt, hogy állítsa le a zsidóüldözéseket. Az 1942 május 15-én, utólagosan hozott deportálási törvény nyomán még inkább kiszélesedett az üldözöttek köre, akik közül sokan Magyarországra próbáltak átmenekülni. A szlovák kormány 1942. május 23-án jegyzékben próbálta védelmezni zsidóellenes politikáját, melynek következtében rövid félév alatt (60-

80.000 szlovákiai zsidót küldtek haláltáborokba. A tanulmány további része a maradék szlovákiai zsidóság érdekében tett vatikáni lépéseket ismerteti.

Magyar nyelven is megjelent a *Kadmos* című „mitteleurópai” szemlélő folyóirat, amely közép-európai tárgyú kiállításokról, konferenciákról, könyvekről és más kulturális eseményekről, intézményekről ad rövid beszámolókat. Az első számban viszonylag kevés a magyar és a kisebbségi anyag, de talán a szerkesztőség együttműködésre szólító felhívása nyomán a következő számok már hívebben tükrözik a magyarországi Közép-Európa-kezdeményezések súlyát és jellegét is.

Illavai

SZIVÁRVÁNY Irodalmi, művészeti, kritikai szemle. A chicagói Magyar Ház folyóirata. 1990. 31. szám.

A Szivárvány 31. számában két kisebbségi magyar vonatkozású írás található Botlik József: *Radarállomás a szétdúlt temető helyén* című szociografikus láttelepe (104–115.) a kárpátaljai Dercen község magyarságának hanyattatásait mutatja be. Bemutatja a falu közelében lezajlott 1938.évi magyar–csehszlovák összeütközést, a vidék Magyarországhoz való rövid visszatérését, majd a derceni férfiak szovjet munkatáborokba deportálását.

1952-ben a szovjet katonák a falu temetőjének helyén radarállomást építettek, feldúlván e kopjafás temető frissen hantolt sírjait is. A szerző 1989 nyarán járt a faluban, ahol az éppen lebontott radarállomás romjai közt lépcsőknek használt századeleji magyar sírkövekre bukkant. A mai falu magyar kulturális élete élénk, magyar középiskolájában ötszáznál több gyermek tanul.

Ugyanebben a lapszámban Polgáry Sándor *Túlterheltség vagy közöny? (Eretnek elmélkedések a magyar emigrációs sajtó helyzetéről)* címmel a gyorsan bomló emigrációs magyar lapkiadás belső problémáit igyekezett szakszerű eszközökkel (ankét, felmérés, statisztika stb.) leírni. Az 1 115 000 magyarul tudó főre becsült nyugat-európai és tengerentúli magyarság 1986-ban még mintegy 250 „magyar emigráns” lapot tartott fenn, köztük az Izraelben megjelenő *Kelet* kivételével nem volt napilap, 4 hetilap, 2 kétheti lap, 38 havi vagy kéthavanként megjelenő lap és 46 egyéb időszaki lap. A többi nem rendszeresen megjelenő kiadvány volt. Ebből Európában 70, Észak-Amerikában 142, Dél-Amerikában 22, Ausztráliában 17, Afrikában pedig 2 darab jelent meg.

A szerző részletes adatok alapján több, hazai viszonyok közt is megszívlelendő felismerésre jutott. Így például arra, hogy a sajtópiac telítődése szükségszerűen sorozatos lapcsúszdához vezet. Az emigrációs lapáradat például azt eredményezte, hogy 1986-ban a kinti magyarok esetében 1 millió főre kétszer annyi (258) folyóiratféleség jutott, mint a magyarországiakra (105). Az itthoni és nyugati előfizetési díjak és a lapárok közti igen tetemes különbségek pedig éppen napjainkban fejtik ki pusztító hatásukat; az emigráció legszínvonalasabb lapjai most kénytelenek megszűnni, amikor pedig immár itthon is előfizethetők lennének, csak hogy az itthoni díjknál még magasabb áron. A közbülső megoldás - hogy tudniillik itthon adják ki ezeket a lapokat – pedig az emigrációs sajtó legitimitációját, hivatását és szellemi háttérét kérdőjelezi meg. A szerző a nyugat-európai és tengerentúli magyarság lap- és könyvkiadásában a stratégiai gondolkodást hiányolja. Az elmúlt hónapok fejleményei azt mutatják, ennél is többre, igazi közös magyar-magyar lap- és könyvkiadói vállalkozásokra van szükség. A szerző minden szempontból külön kezelendőnek tartja az izraeli magyar nyelvű sajtó ügyét Izraelben jelenik meg például az *Kelet*, amely „az egyetlen magyar nyelvű napilap a Kárpát-medencén kívül, 18.000 (hétvégén 20–21.000) példányban”.

Jóllehet a szerző a zsidóság áldozatkészségének ismeretében ezt a dolgot inkább természetesnek, mint meglepőnek tartja, hangsúlyozza, hogy a magyar nyelvű sajtó napjai az idősebb generációk távozásával Izraelben is meg vannak számlálva.